

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918–1939 РР.)

У статті автором здійснено історико-ретроспективний аналіз особливостей та концептуальних основ змісту валеологічної освіти на південноукраїнських землях в міжвоєнний період (1918–1939 рр.) Визначено педагогічні принципи розвитку змісту валеологічної освіти, виокремлено національні тенденції, які сприяли процесу становлення та розвитку валеологічної освіти Південного регіону. Дослідження історико-педагогічних аспектів проблеми дозволило автору простежити взаємозалежність змісту освіти від політичних, соціально-економічних чинників розвитку суспільства, що визначили специфіку Півдня України.

Ключові слова: освіта, валеологічна освіта, принципи валеологічної освіти, історико-педагогічні умови.

В статье автором осуществлен историко-ретроспективный анализ особенностей концептуальных основ содержания валеологического образования на Юге Украины в междувоенный период (1918–1939 гг.). Определены педагогические принципы развития содержания валеологического образования, выделены национальные особенности, которые содействовали процессу становления и развития валеологического образования Южного региона. Изучение историко-педагогических аспектов проблемы позволило автору проследить взаимозависимость содержания образования от политических, социально-экономических факторов развития общества, которые определяли специфику Юга Украины.

Ключевые слова: образование, валеологическое образование, принципы валеологического образования, историко-педагогические условия.

In the article the author made a historical and retrospective analysis of features and conceptual framework of content of valeological education in the South of Ukraine in the interwar period (the 1918–1939 years). There were determined the pedagogical principles of content of valeological education development, there were distinguished the national trends, which promoted the process of formation and development of valeological education in the Southern Region. The article focuses on the fact that the term «valeological education» in the following period did not exist, therefore the studied problem concerns all the phenomena, that mean this term. The investigation of historical and educational aspects of the problem allowed to trace interdependence of the educational content on political, social and economic factors of social development, which

determined the specifics of the southern region. Valeological activity of people, living in the specified area in the interwar period, was characterized by certain features associated with the direct interaction of each individual with the natural and sociocultural environment, took into account the regularity of this interaction, that provided valeological direction of educational work among the population.

Key words: *education, valeological education, the principles of valeological education, historical and educational conditions.*

Здоров'я дітей та підлітків є проблемою першочергової важливості, оскільки воно визначає майбутнє країни, генофонд нації, науковий та економічний потенціал суспільства, забезпечує сталий національний розвиток. Ефективним шляхом для збереження й удосконалення здоров'я виступає валеологічна освіта.

Сучасний стан охорони здоров'я та валеологічної освіти вимагає від педагогів пошуку нових підходів у її забезпеченні. Виховання в особистості розумного ставлення до свого здоров'я, вивчення і дотримання нею основних засад раціонального харчування, стимулювання фізичної активності, загартування організму, дотримання правил особистої і загальної гігієни є засобом розв'язання сучасних завдань щодо забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості. Переосмислення методів, форм, засобів навчання і виховання, які успішно застосовувалися в минулому, значно підвищуватиме рівень зацікавленості громадян освітніми системами, що сприяють охороні власного здоров'я, розвитку фізичної культури та валеологічної підготовки молодих людей.

Зауважимо, що терміну «валеологічна освіта» в період, що розглядається нами в статті не існувало, тому досліджувана проблема стосуватиметься всіх явищ, які означатимуть цей термін.

У період 1918–1939 рр. особливої актуальності набула проблема розвитку валеологічної освіти шляхом збереження, зміцнення здоров'я та формування відповідного способу життя, яку аналізували П. Біланюк, І. Боберський, П. Будз, С. Гайдучок, П. Парашин, В. Пачовський, Я. Ярема та ін.

У рамках діяльності педагогічних товариств «Рідна школа», «Просвіта», Наукового товариства імені Т. Шевченка, в українських підручниках та на сторінках педагогічної преси також порушувалися питання забезпечення валеологічної освіти, однак, цілісна інтерпретація розвитку валеологічної освіти на південноукраїнських землях означеного періоду відсутня. Тому метою статті є розкриття особливостей та характеристика принципів формування змісту валеологічної освіти на південноукраїнських землях (1918–1939 рр.).

На початку ХХ століття Південь України складався з Катеринославської, Таврійської, Херсонської губерній. Майже вся ця

територія відносилася до Одеського навчального округу. У період сьогодення це територія Херсонської, Миколаївської, Одеської, частини Дніпропетровської, Запорізької, Кіровоградської областей, Автономної республіки Крим.

Дослідження історико-педагогічних аспектів проблеми дозволило простежити взаємозалежність змісту освіти від політичних, соціально-економічних чинників розвитку суспільства, що визначили специфіку південного регіону: це був відносно молодий край у плані масового заселення, яке відбувалося планомірно з ініціативи уряду; прикордонне розташування створювало умови для розвитку торгівельних відносин та розширення внутрішнього ринку; заохочувальна політика уряду сприяла заселенню цього регіону як вихідцями з країн, що входили до складу Російської імперії, так і громадянами з європейських країн (німці, шведи, поляки тощо); віддаленість від центру створювала можливість упровадження новітніх ідей, технологій, способу виробництва.

У результаті економічного зростання та залучення високоосвіченої еліти держави, в регіоні відбулося формування специфічної соціокультури Півдня України, яка, ґрунтуючись на багатонаціональному характері, увібрала у себе найкращі традиції української, європейської та загальноімперської культури.

Високий економічний, соціокультурний розвиток Півдня України в першій половині ХХ століття визначав його прогресивне спрямування, що значною мірою сприяло формуванню освіти цього регіону.

У даний історичний період на південноукраїнських землях активно діють заклади освіти, такі як Рішельєвський лицей (м. Одеса), Херсонська чоловіча гімназія, Олександрівська чоловіча гімназія (м. Миколаїв), Південослов'янський пансіон, Олександрівське реальне училище та інші установи. Одним із напрямів навчально-виховного процесу означених закладів була валеологічна освіта, яка спрямовувалася на виховання здорової особистості.

У цих умовах відбувалося зародження і розвиток нових педагогічних ідей у професійній діяльності А. Арцимовича, В. Варенцова, І. Гаспринського, І. Деркачова, М. Ланге, М. Пирогова та інших, чия доля була пов'язана з Півднем України на початку ХХ століття. Ними були закладені принципи виховання демократичної педагогіки, де валеологічне розглядалось як складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямованого на формування здорового способу життя.

Означений період у розвитку валеологічної освіти на південноукраїнських землях характеризувався вивченням проблем тілесності, активізацією наукових пошуків педагогів Півдня України в галузі фізичної культури та гігієни.

Валеологічна діяльність людей, що проживали на означеній території у міжвоєнний період, характеризувалася певними особливостями,

пов'язаними з безпосередньою взаємодією кожного індивідуума з природним та соціокультурним середовищем, враховувала закономірності цієї взаємодії, що забезпечувало валеологічне спрямування просвітницької роботи серед населення, яке виявлялося в турботі про здоровий спосіб життя, вихованні почуття відповідальності за здоров'я власне і близьких, здатність вести відповідну пропаганду, підтримувати протиалкогольний рух, дбати про гігієну життя тощо. Тому якість освіти молодого людини визначалася також рівнем її валеологічної культури, ставленням до здоров'я, знаннями щодо його збереження та вміннями їх поповнювати.

Педагоги-практики, підтверджуючи важливу роль валеологічної освіти у становленні особистості, вдосконаленні суспільства та підготовці молоді до сприйняття життєвих обставин і засвоєння відповідальності за власне здоров'я, виступали за належну організацію валеологічної освіти (як серед дошкільників, так і серед учнів, дорослих, у сім'ях, громадах) [2, с. 21]. Адже кожне нагромадження життєвого досвіду супроводжувалося удосконаленням валеологічної підготовки людей.

Ми дотримуємося думки про необхідність формулювання єдиних принципів для побудови цілісного освітнього процесу (в т. ч. валеологічної освіти). Тому намагатимемось віднайти основоположні вимоги, що об'єднують усі підходи щодо побудови змісту валеологічної освіти в досліджуваній період на південноукраїнських землях (1918–1939 рр.). Звісно, зміст педагогічних принципів зумовлювався соціальним замовленням, філософськими і психологічними закономірностями, загальнонауковими дослідженнями, зокрема в галузі педагогіки, психології, філософії, медицини, та самою практикою навчально-виховного процесу: він утілював завдання примирення людини і природи, сприйняття людиною себе як частинки природи, турботу про здоровий спосіб життя, що визначалися демократичним підходом у розвитку валеологічної освіти протягом досліджуваного періоду.

На час окресленого міжвоєнного періоду південноукраїнськими педагогами, були визначені основні засадничі положення стосовно організації навчання і виховання. Так, на початку ХХ ст. А. Александров поставив вимоги щодо завоювання учителем любові і поваги своїх учнів, забезпечення інтересу, навчання відповідно до можливостей, повторень, логічного викладання предмету, поєднання у ньому багатьох цілей, піклування про більшу частину учнів (враховуючи інтереси й інших дітей), намагання «зробити» предмет ясным, практичним і корисним [3, с. 111–150].

В основу гуманізації і демократизації системи національного шкільництва та освіти краю ставили принцип народності Г. Врецьона, О. Партицький та ін.

У педагогічній спадщині О. Поповича знаходимо цінні ідеї щодо формування пізнавальної активності учнів, їх самостійності мислення, інтересу до навчання, сприяння прагненню школярів до подальшої

самоосвіти, що стосувалися засвоєння будь-якої інформації (в т. ч. і валеологічного характеру).

Незаперечну роль у розвитку валеологічної освіти на південноукраїнських землях протягом 1918–1939 рр. відігравав принцип зв'язку з життям. Педагоги пропонували розуміти цей принцип як орієнтацію в освіті на всебічний гармонійний розвиток.

Південноукраїнські педагоги 30-х рр. М. Ф. Федоровський, О. М. Резанова, О. І. Некрасова підкреслювали значущість навчання та вчителя у справі зміцнення зв'язків із життям народу і були переконані в тому, що учні повинні пройти школу життя і самоствердження в тій сфері, якою зацікавлені. До того ж, педагоги відзначали, що виховання у школі покликане підготувати дитину до складних життєвих обставин, щоб у майбутньому уміти долати перешкоди й труднощі, які виникають. Усе це доводило необхідність приділяти увагу впливу молоді на навколишнє життя, а не засвоєнню інформації про нього [4, с. 5].

Слід відзначити взаємозв'язок принципів гуманізації та орієнтації на національні цінності. Педагоги періоду 1918–1939 рр. наголошували на тому, що школа повинна виростати з історії й традиції народу і на основі синтезу історії та потреб сучасності «будувати ідеал рідної школи, виробляти свої питомі різні дисципліни шкільного виховання і навчання» [5, с. 113]. Школа мусить «жити під промінням національної ідеї, усе в ній мусить бути овіяне національним духом, а колоною її діяльності повинні бути свідомі національні члени народу» [5, с. 115].

Розцінюючи здоров'я населення як основну цінність життя та буття народу «тепер та з погляду на майбутнє», О. Філяс дотримувався тієї думки, що реалізація відповідної праці у школі сприятиме вирівнюванню, «порівняно з другими народами», санітарної відсталості українського населення, щоб «зробити» його «рівне-рівним другим народам Європи» [6, с. 116]. Іншими словами, йшлося про збереження українців як етносу та побудову майбутньої української держави.

Принцип демократизації досвіду валеологічної діяльності характеризується в педагогічних надбаннях О. Вольшевського, Г. Дорофеева, М. Прийомишева, М. Тарадашова. Звісно, на той час ще не чітко виявлялася демократичність досвіду валеологічної діяльності, однак деякі кроки у цьому напрямі позначалися на розвитку валеологічної освіти. Демократичні за своєю сутністю педагогічні принципи, відіграли у цьому розвитку вагому роль на південноукраїнських землях протягом 1918–1939 рр., оскільки вони визначали головні засади організації демократичного педагогічного процесу і на них спиралися у своїх наукових дослідженнях і науково-практичній діяльності прогресивні вчені. Демократизація забезпечення валеологічних дій молодих людей протягом досліджуваного періоду часто ставала передумовою усвідомлення ними життєвої необхідності валеологічної підготовки та формування їх

позитивної мотивації, сприяла формуванню досвіду роботи валеологічного спрямування. Навчально-виховний процес, організований відповідно до принципу демократизації досвіду валеологічної діяльності, створює важливий ґрунт для виховання здорової особистості, вивчення її здібностей, характеру, особливостей тілобудови, розвитку можливостей дотримуватися здорового способу життя.

Обґрунтуємо принципи культуровідповідності та природовідповідності, кожен з яких має велике значення для визначення змісту валеологічної освіти. Принцип природовідповідності є наріжним каменем у навчально-виховному процесі, а необхідність принципу культуровідповідності зумовлена самою природою людини. Адже людина – частина природи, біосоціальний феномен, виникнення якого відбулося на тлі природи, а розвиток і становлення продовжується у лоні природи та в суспільстві; вона народжується як біологічна істота, стає особистістю, засвоюючи соціальний досвід поведінки, який передається в процесі її навчання, виховання і розвитку від одного покоління до іншого.

Дослідниками А. Волошиним, І. Крип'якевичем розкриті глибокі зв'язки між формуванням особистості та культурою, вони вказували на взаємозв'язок і взаємозумовленість навчання і виховання, їх вплив на формування особистості. У своїх працях педагоги зверталися до проблеми залучення молоді до різних культур суспільства: побутової, інтелектуальної, політичної, духовної, фізичної, – це було складне завдання, вирішення якого забезпечується спільними зусиллями сім'ї та суспільства, різних установ та об'єднань (школа, дитячі садки, позашкільні установи, молодіжні організації та ін.), в яких знаходиться дитина в різні періоди свого життя.

Важливу роль у розвитку валеологічної освіти на південноукраїнських землях протягом 1918–1939 рр. відігравав принцип індивідуалізації її змісту, виділення якого вимагало обов'язкового врахування особливостей валеологічної підготовки особистості, відповідних поглядів, переконань, досвіду тощо. Лише тоді можна пропонувати літературу, засвоювати культуру, організовувати здоровоохоронну та природоохоронну діяльність, проводити контроль за нею і т. ін.

Незважаючи на те, що у дітей спостерігаються значні індивідуальні відмінності щодо засвоєння матеріалу валеологічного спрямування, уміння працювати, наявності та формування навичок збереження здоров'я, педагоги наголошують на необхідності зацікавлення, що переходить у захоплення здоровоохоронною роботою, а пізніше – у відкриття, творчі пошуки. Відомо, що Е. Жарський, наголошував на необхідності розвивати потреби, здібності дитини, організовувати відповідний їй досвід, захищав спосіб виховання дитини відповідно до її віку.

Ще одним важливим принципом формування змісту тогочасної валеологічної освіти була структурна єдність змісту освіти на різних

рівнях його формування у русі від загальних до більш часткових і конкретних форм, а врешті-решт – до його реалізації у процесі навчання, що виявлялася у змісті відповідних програм і посібників. Відповідно до нього зміст валеологічної освіти розглядався не як сума створених незалежно один від одного навчальних предметів, а інтегративно.

Наприклад, окремі предмети уже у своєму вихідному пункті їх побудови повинні бути зорієнтовані на загальну уяву про різні аспекти змісту виховання у школі, сім'ї, громадою. Спільна діяльність соціальних інститутів сприяє узгодженості дій, закріпленню за кожним елементом системи конкретного змісту в загальному процесі освітньо-виховної роботи з урахуванням його специфіки, перехід від епізодичних, розрізнених заходів до послідовної лінії впливу на особистість.

Отже, сутність цього принципу полягає у забезпеченні єдності підходу до побудови кожного навчального предмета та до всіх навчальних матеріалів. Щоденне перебування дитини в школі дає можливість для прищеплення їй корисних гігієнічних навичок, виконання нею певних гігієнічних дій у різноманітних завданнях валеологічного змісту, оскільки «фізичні вправи зміцнюють організм, роблять обличчя свіжим, а око ясним; несміливі діти з їх допомогою осягають сміливість, відвагу і завзяття, здобувають перевагу над лінивими, відчувають самовпевненість. Фізичні вправи сприяють вихованню духу, бо постійна напруга веде до успіхів, а розслабленість – до занепаду» [7, с. 25].

Наголошуючи на важливому значенні здоров'я людини для формування її характеру, П. Біланюк застерігав від самоцільної турботи про своє здоров'я і наголошував на необхідності досягнення єдності дій валеологічного характеру з боку школи, родини і громадськості.

Педагоги південноукраїнських земель наголошували на необхідності для школи розвантаження учнів від зайвого інформування, радили забезпечувати позитивну спрямованість активності дітей та включати їх у самостійну творчу здоровоохоронну діяльність, а також повернутися обличчям до гігієнічної роботи та фізичної культури, спорту і хоча б не шкодити дитячому здоров'ю [1, с. 8; 80, с. 11]. Учитель, на думку багатьох педагогів того часу, в організації різних видів діяльності, в т. ч. валеологічної, значною мірою повинен покладатися на учнів, їхню самостійність, ініціативність та творчість, що знаходить відображення у змісті валеологічної освіти. Це означає поступовий рух учнів від діяльності на вимогу, внаслідок вказівок та контролю за нею з боку вчителя до активного пошуку самих дітей, які об'єднувалися в організації, що пропагували здоровий спосіб життя.

Основною характеристикою принципів розвитку валеологічної освіти на південноукраїнських землях 1918–1939 рр. була націленість на здійснення основної мети – виховання в умовах розвитку суспільства здорової особистості, з активною життєвою позицією та почуттям поваги

до національної культури, історії свого народу і формування всебічної й гармонійно розвиненої особистості, а основним джерелом їх обґрунтування для дослідників був досвід освітньої діяльності, закономірності навчання та виховання особистості.

Отже, ще одним принципом формування змісту валеологічної освіти є принцип його відповідності загальним цілям часу (соціуму). Він визначає необхідність передбачати у складі змісту, окрім елементів, що традиційно виділяються, – знань, умінь, навичок, також ті, що з гуманістичною й особистісною орієнтацією освіти віддзеркалюють досвід творчої діяльності й особистісного ставлення до загальнолюдських цінностей, до яких як одна з найважливіших належить здоров'я. Тому заклики до розвитку в учнів самостійності, творчих можливостей, виховання моральних якостей завжди стосуються збереження здоров'я, адже у протилежному випадку воно руйнується.

Таким чином, педагогічні принципи, що були визначені на основі мети валеологічної освіти у досліджуваний період, її методологічних, теоретичних, методичних завдань, передбачали зв'язок із життям, гуманізацію та орієнтацію на національні цінності, демократизацію досвіду валеологічної діяльності, природовідповідність та культуровідповідність, структурну єдність змісту освіти на різних рівнях його формування у русі від загальних до більш часткових і конкретних форм, урахування єдності змістової і процесуальної сторін навчання і виховання, відповідність змісту валеологічної освіти загальним цілям часу (соціуму), системність виховних заходів, зорієнтованість на активність, наступність та систематичність валеологічних дій, а також індивідуалізацію становлення кожної особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біланюк П. Одне з завдань сучасного виховання / Петро Біланюк. – Київ : ШВН, 1938. – Кн. 3. – С. 218–223.
2. Євтух М. Б. «Педагогія» І. А. Ставровського і її роль у розвитку вітчизняної педагогічної думки / Микола Борисович Євтух. – К., 1994. – 41 с.
3. Підручник методики Івана Лаврівського. Подав Юрій Кміт // Українсько-Руський Архив. – Львів, 1909. – Т. 4. – С. 111–150.
4. Сірополко С. Національне виховання й позашкільна освіта / Степан Сірополко // РШ. – 1925. – Ч. 26. – С. 4–6.
5. Терлецький М. Українське приватне середнє шкільництво / М. Терлецький // Українська школа. – 1938. – Ч. 7 – 12. – С. 113–205.
6. Філяс О. Школи та поширення гасел гігієни серед громадянства / Осип Філяс // Перший Український Педагогічний Конгрес. 1935. – Київ : Рідна Школа, 1938. – С. 115–133.
7. Ясінчук Л. 50 літ Рідної Школи (1881 – 1931) / Лев Ясінчук. – Київ, 1931. – С. 13–77.